

Inhoud

Inleiding	11
1. Van het zand naar de zee	17
De Rode Hel in Het Heidenschap	17
Een katholiek boerengeslacht uit Friesland	18
Apeldoorn omstreeks 1920	20
Lagere school en hbs	21
Het κΙΜ: kennis is macht, karakter is meer	23
Muiterij en oorlogsdreiging	25
2. Oorlogsjaren	29
De O-24	29
Naar Engeland	30
Patrouilleren in de Noordzee en de Atlantische Oceaan	33
Aan boord	35
In de Middellandse Zee	37
Colombo	38
Commandant	40
Via Nederlands-Indië naar huis	44
‘De zee is prachtig’	46
3. Adjudant, commandant en huisvader	49
Gezinsleven	49
Adjudant van de staatssecretaris van Marine	54
De toekomst van de vloot	56
NAVO-stafofficier, adjudant van de koningin, laatste commando	58
4. Staatssecretaris	62
Van den Bergh: de nieuwe bedrijfsleider	62
De Jong eist de volle verantwoordelijkheid	64
Exit Van den Bergh, entree Visser	67

Het departement van de negatieve publiciteit	69
De Jongs debuut in ministerraad en parlement	71
Kleinere politieke aanvaringen	73
Nieuw-Guinea: niet abandonneren	75
5. Minister	80
‘Als jij ja zegt, dan ben ik er uit’	80
Reorganisatie van het defensieapparaat	82
Ontslag 1: topambtenaar Duyverman	87
Ontslag 2: chef-staf Van den Wall Bake	89
De vuurproef	92
De storm gaat liggen; nieuw beleid	95
Zelfs de PvdA positief	98
Pr-adviseur Korsten	100
Achterhoedegevecht over defensiepolitieke stokpaardjes?	102
Buitenlandse politiek	105
Een minister met een goede reputatie	109
Balans	112
6. Een buitenstaander in de politiek	115
De club-De Quay	115
De chemie van het kabinet-Marijnen	116
Veldkamp pleegt verraad en Marijnen geeft het op	119
Cals’ kabinet van sterke mannen	123
Paniek na de Statenverkiezingen van 1966	127
Cals wil door en houdt zich doof	129
De nacht van Roemers en Notenboom?	131
De finale van de club-De Quay: Zijlstra’s solide dekking	134
7. Het kabinet-De Jong	137
Formatie	137
‘Hoofdpijnen’ voor het kabinet	140
Twijfels aan Biesheuvel	142
‘Als het tij gunstig is, moet je toehappen’	143
ARP-kopstukken met kapsones	146
Bewindlieden	149
Eerste keus: Luns en Klompé; Roolvink uit de vakbeweging	149
Steunpilaren: Witteveen, Bakker, Beernink	153

Vaklieden en waterdragers	155
Nieuw politiek talent	159
De positie van de staatssecretarissen	160
In totaal méér dan de samenstellende delen	163
Dagelijkse routine	168
Rondom de ministerraad	169
Beleidsadviseurs	172
8. Program, pers en voorlichting	175
Het karwei	175
Constituerende vergadering	175
Regeringsverklaring	177
Prinsjesdag 1967: de pijn verdeeld	179
Ontvangst	181
Geen hooggespannen verwachtingen	181
<i>Rising to the occasion</i>	182
De eerste algemene beschouwingen: ‘We zitten gebeiteld’	185
Toenemende kritiek in de pers: goed beleid, slecht verkocht?	188
Voorlichting over het regeringsbeleid	190
De wekelijkse persconferentie	193
9. Machtsstrijd om de lonen	197
Oververhit en opgehitst	198
Verruwing in het politieke bedrijf	204
‘Economie is een vorm van waarzeggerij’	206
10. Onrust, rellen en een gijzeling	211
Het ontslag van burgemeester Van Hall	211
Het Maagdenhuis bezet	214
Opnieuw rellen in Amsterdam	218
De Jongs ‘finest hour’: de Molukse gijzeling in Wassenaar	219
Najaar 1970: roep om ‘law and order’	226
Wet Universitaire Bestuurshervorming	230
Nieuwe redelijkheid?	233
11. Koningin Juliana: niet alleen staatshoofd, maar ook moeder	235
Ministeriële verantwoordelijkheid	236
Betrekkingen met de koninklijke familie	239

Inkomen van de Kroon	243
Lidmaatschap Koninklijk Huis	250
Het huzarenstukje van De Jong	253
12. In alles een atlanticus	255
De extra NAVO-bijdrage na de inval in Tsjechoslowakije	256
Vietnam: begrip, geen afkeuring	260
Zuid-Afrika en Griekenland	262
Europese integratie contra Atlantische samenwerking	264
De EEG 'bevrozen'?	265
De Europese top in Den Haag	267
<i>Ostpolitik</i> en de Britse toetreding	269
Atlantische principes	270
13. Door een radeloze partij opzijgeschoven	272
Malaise in de partij	273
De Tweede Kamerfractie in mineur	275
1969: zwalken	277
Invloed van de partij op het kabinet: regisseerde Schmelzer	280
De Jong?	
Minister-president op de politieke schroothoop	282
Verloren	288
14. Op de winkel gepast?	293
Adempauze: nieuwe ideeën nog niet uitgekristalliseerd	294
Laten vieren met een glimlach	296
Dóórtasten	299
Veel plannen gerealiseerd	300
Winst- en verliesrekening	306
15. Oud-premier	309
Geen vicevoorzitter van de Raad van State	310
Uit de Eerste Kamer, voor het CDA	312
Charitatief werk en commissariaten	315
Kruisraketten? Ja!	317
Nederlandse gijzelaars bij Saddam Hoessein	319
Thuis	321
'Mas-to-dont'	322
Slotbeschouwing – Drie levens	325

Noten	331
Bijlage: Nederlandse kabinetten, 1959-1971	367
Lijst van afkortingen	375
Bronnen en literatuur	378
Personenregister	387

Inleiding

In het voorjaar van 1998 nam oud-premier P.J.S. de Jong contact op met het Centrum voor Parlementaire Geschiedenis in Nijmegen (CPG). Hij had zojuist zijn archief overgedragen aan het Katholiek Documentatiecentrum, dat is gevestigd in diezelfde stad. Hij herinnerde zich dat hij ooit een aantal schriften met aantekeningen over kabinetsformaties in bruikleen aan het CPG had gegeven. Deze schriften zouden aan het archief moeten worden toegevoegd. Op de vraag of hij zelf nog van plan was zijn herinneringen op papier te zetten, antwoordde hij ontkennend. Hij wilde hooguit eens met historici praten over bepaalde zaken die hij van nabij had meegemaakt. Het beeld dat daarvan af en toe werd geschetst, kon misschien enige aanvulling gebruiken.

Kort daarop werd een afspraak met hem gemaakt. Tijdens dat gesprek werd het idee voor deze biografie geboren. De Jong schreef ons later: 'Het is wat merkwaardig begonnen. Het was eigenlijk helemaal niet mijn bedoeling.' Tijdens het eerste gesprek 'is het vrij plotseling en onverwacht vastgespijkerd'.¹ Voor De Jong betekende dit een sprong in het diepe. Hij had in het verleden steeds geweigerd met biografen in zee te gaan. Maar hij was nu 83; misschien was dit de laatste kans. De wetenschappers van het CPG moesten borg staan voor een genuanceerde, zakelijke uiteenzetting. Voor de auteurs was de sprong niet minder diep. Een oud-premier is een ander soort bron dan notulen van de ministerraad of *Handelingen* van de Eerste en Tweede Kamer. Zouden we een evenwicht kunnen vinden tussen kritiek en respect, zodat we niet bij De Jong op schoot terecht zouden komen? Het belang van het project was echter evident. Biografieën van Nederlandse ministers-presidenten zijn schaars.

Op 24 april 1998 volgde een voorbereidend gesprek. Uit het verslag daarvan:

Het is onze bedoeling [...] De Jong regelmatig (wekelijks?) te interviewen over bepaalde periodes van zijn leven of over speciale onderwerpen, zoals de KVP. De gesprekken worden op band opgenomen en ter correctie/aanvulling voorgelegd. Het doel is de publicatie van een objectieve levensbe-

schrijving in boekvorm: De Jongs herinneringen, geplaatst in een historisch-wetenschappelijk verantwoorde context. Ter voorbereiding worden relevante bronnen bestudeerd: literatuur, kranten en tijdschriften, archiefstukken. Er zal ook met andere direct betrokkenen gesproken of gecorrespondeerd worden.²

Er zouden bijna dertig gesprekken volgen, alle bij De Jong thuis in de Haagse wijk Marlot. ‘Wekelijks’ werd al snel teruggebracht tot eenmaal in de twee weken. Van slechts één gesprek werd een bandopname gemaakt; wij gaven uiteindelijk toch de voorkeur aan korte verslagen. De gesprekken waren een genoegen. De Jong kan onderhoudend vertellen, al neigt hij ertoe zijn eigen prestaties niet al te hoog aan te slaan. Hij houdt zich ook in bedwang, vooral wanneer andere personen in het geding zijn. Begin 1999 werd het scenario enigszins bijgesteld. Vanaf dat moment legden wij De Jong conceptteksten voor. Anders dan voorheen moest hij daarop reageren, waardoor de auteurs de regie nog steviger in handen kregen.

Vanaf het begin stond vast dat er in elk geval twee zaken aan de orde moesten komen. Allereerst de rol die De Jong in de periode 1959-1967 als bewindsman op Defensie – de eerste vier jaren als staatssecretaris, vervolgens als minister – had gespeeld in de langdurige discussie over de organisatie van dat departement. Militair-historici hebben er al op gewezen dat De Jongs bijdrage daaraan aanzienlijk moet zijn geweest.³ Ten tweede natuurlijk zijn rol als minister-president in de jaren 1967-1971. In 1982 noemde P.F. Maas in zijn *Kabinetsformaties 1959-1973* De Jong ‘de meest onderschatte premier sedert de oorlog’.⁴ Sedertdien benadrukt de schaarse historische literatuur over het kabinet-De Jong dat het overleven van dat kabinet vooral te danken was aan twee factoren: allereerst de wankelende politieke situatie waarin geen enkele partij – inclusief oppositie – gebaat was bij een kabinetscrisis, en ten tweede de manier waarop de minister-president zich van zijn taak kweet. De Jong slaagde erin zijn heterogene ministersploeg om te smelten tot een hecht team, en wist naar buiten toe veel kou uit de lucht te nemen door zijn rustige, relativerende wijze van optreden. J.J. Woltjer geeft in zijn standaardwerk over de geschiedenis van de twintigste eeuw de volgende fraaie omschrijving van de periode van het kabinet-De Jong:

De nieuwe regering werd geconfronteerd met een grote onrust in het land en met een actieve oppositie. De bezetting van het Maagdenhuis, stakingen

en zelfs een fabrieksbezetting brachten het land in beroering. De PvdA, vooral Nieuw Links, en D'66 vonden dat de regering de moderne tijd niet begreep. De confessionele partijen waren verdeeld. De toch al verzwakte KVP werd nog verder aangetast door de vorming van de groep-Aarden en de leiding van de KVP maakte zich grote zorgen over de geringe binding van de kiezers aan de partij. Toch hield het kabinet-De Jong het de volle vier jaar uit. Juist door het optreden van Nieuw Links in de PvdA was een nieuw samengaan van KVP en PvdA niet mogelijk. Er was dus eigenlijk geen alternatief. De Jong was bovendien een samenbindende figuur, die rustig leiding gaf. Bespot door alle bevlogen vernieuwers, relativeerde hij zijn werk en zei hij 'dat hij op de winkel paste'.⁵

Ook andere overzichtswerken beschrijven hoe het kabinet-De Jong, tegen alle verwachtingen in, de rit voltooide – niet alleen bij gebrek aan een alternatief maar ook door de behendige stuurmanskunst van de premier.⁶ Daarnaast moet worden verklaard hoe De Jong als vakminister in 1967 vrij onverwacht premier kon worden en waarom hij in 1971 van het politieke toneel verdween. Ten slotte: paste De Jong op de winkel of niet?

Voor een beter inzicht in de hoofdthema's is een ander element essentieel, te weten De Jongs persoonlijkheid. De karaktertrekken van deze oud-marineofficier, gelovig katholiek, klein van stuk en met een grote wilskracht en een onverwoestbaar humeur, vormen een rode draad in deze politieke biografie. Het is noodzakelijk tevens te kijken naar De Jongs levensloop vóór 1959. Vooral de oorlogsjaren waren van belang: niet alleen ontleende De Jong daaraan later een deel van zijn prestige, ook werd naar eigen zeggen in die tijd zijn persoonlijkheid in belangrijke mate gevormd.

De nadruk op de politieke kant noopte ons overigens om de chronologie op twee plaatsen in het boek te doorbreken. Op de twee hoofdstukken over de jaren op Defensie volgt een hoofdstuk over De Jong en de algemene politieke ontwikkelingen in dezelfde periode, 1959-1967. De hoofdstukken over het kabinet-De Jong kregen, mede vanwege de omvang van het materiaal, ten dele een thematische indeling. Vier hoofdstukken zijn gewijd aan opzichzelfstaande thema's die ongeveer gelijktijdig speelden.

De belangrijkste schriftelijke bronnen bevinden zich in het Nationaal Archief in Den Haag – de notulen van de ministerraad in de periode 1959-1971 zijn grondig bestudeerd – en in het Katholiek Documentatiecentrum: het archief van de KVP en het archief De Jong. Tot dat laat-

ste archief behoren ook de plakboeken met knipsels die De Jongs echtgenote vanaf 1959 verzamelde. De door F.J.F.M. Duynstee, oprichter van het CPG, nagelaten krantenknipsels vormden daarop een belangrijke aanvulling. Daarnaast voerden wij gesprekken met een groot aantal mensen die De Jong van dichtbij hebben meegemaakt: militairen, collega-politici, ambtenaren, journalisten en, last but not least, De Jongs dochter Maria.

Is het mogelijk een verantwoorde biografie te schrijven terwijl de hoofdpersoon over de schouders van de auteurs meekijkt? Wij menen uiteraard van wel, ook al had De Jong zelf invloed op het eindresultaat, met name via de gesprekken en zijn commentaar op onze hoofdstukken. Bovendien opperde hij de titel van het boek. Wat de inhoud ervan betreft: alle teksten zijn door De Jong uiteindelijk marginaal getoetst. Hij haalde de fouten eruit, nuanceerde bepaalde kwalificaties en liet het oordeel verder over aan de auteurs. Vier maal is een passage in overleg met De Jong aangepast omdat de gekozen formulering voor betrokken personen te pijnlijk kon zijn. Een probleem apart was De Jongs verhouding tot het Koninklijk Huis. Enerzijds stond De Jong erop dat ‘het geheim van Soestdijk’ werd gerespecteerd, anderzijds kon er in een biografie over hem moeilijk worden gezwegen over zijn relatie met het staatshoofd. In overleg trokken wij de conclusie dat De Jongs verhouding met het Koninklijk Huis op een zakelijke, terughoudende manier een plaats in het boek zou krijgen. Uiteindelijk is niets weggelaten wat volgens ons relevant is voor de biografie.

Dit boek was er niet gekomen zonder de hulp van velen. Allereerst willen wij natuurlijk De Jong bedanken voor zijn grote bijdrage. Wij bewaren goede herinneringen aan onze bezoeken aan Marlot. Voorts gaat onze erkentelijkheid uit naar alle andere geïnterviewden. Onontbeerlijke hulp ontvingen wij van de archivarissen van het Katholiek Documentatiecentrum, het Nationaal Archief, het Centraal Archiefdepot van het ministerie van Defensie en het Brabants Historisch Informatiecentrum. Carla van Baalen en Jan Ramakers steunden ons met raad en daad. Zij voorzagen de conceptteksten van commentaar. Irene Helsen verdient alle lof voor haar secretariële hulp. CPG-stagiair Pepijn Oomen bewees zijn nut in de eindfase van de productie van dit boek. De andere collega's van het CPG bedanken we voor het opknappen van het extra werk wanneer wij met deze biografie bezig waren. De leden van de wetenschappelijke raad van het CPG, J.L.J. Bosmans, E.C. Coppens, J. Th.J.

van den Berg en G. Voerman, voorzagen het manuscript van commentaar. Ten slotte gaat onze dank uit naar de Stichting Parlementaire Geschiedenis en de Faculteit der Letteren van de Radboud Universiteit Nijmegen, die zorgden voor de extra financiën die dit project mogelijk maakten.

Nijmegen, september 2001
 Jan Willem Brouwer
 Johan van Merriënboer

Bij de herziene uitgave

Op verzoek van Uitgeverij Boom hebben wij de eerste uitgave van *Van buitengaats naar Binnenhof. P.J.S. de Jong, een biografie* – in 2001 uitgegeven door Sdu Uitgevers – geactualiseerd en persklaar gemaakt. Het belangrijkste argument daarvoor was dat het boek al jaren was uitverkocht, terwijl er nog steeds vraag naar was. De Jong is inmiddels 96 jaar oud. Vooral als hij weer eens in het nieuws is, neemt de belangstelling toe.

Het boek werd indertijd goed ontvangen en er wordt door historici, journalisten en politici regelmatig uit geciteerd. Dat was een tweede argument voor heruitgave. Bij de beoordeling van karakters van mensen paste De Jong een bijzondere lakmoesproef toe: ‘Zou ik hem in oorlogstijd aan boord willen hebben?’ Sinds zijn biografie verscheen, lijkt zich een variant op die proef te hebben ontwikkeld: ‘Zou ik in oorlogstijd bij deze commandant aan boord hebben willen zitten?’ Velen roepen sindsdien dat ze graag onder De Jong gevaren zouden hebben. Naarmate de jaren verstreken, groeide de waardering voor wat hij tot stand had gebracht.

Deze tweede druk bevat naast kleine correcties ook aanvullingen op de oorspronkelijke tekst. We hebben nieuw archiefmateriaal en recente literatuur verwerkt, en een aantal anekdotes toegevoegd. Verder gaan we kort in op de ontwikkelingen in De Jongs leven na de verschijning van de eerste druk, en de verandering in de beeldvorming. Ter aanvulling van het dankwoord bij de eerste uitgave. Intussen zijn R.A.M. Aerts en C.A.J.M. Kortmann lid geworden van de wetenschappelijke

raad van het CPG. Wij zijn Suzanne de Lijser dankbaar voor het mede verzorgen van de illustraties.

Nijmegen, september 2011

Jan Willem Brouwer

Johan van Merriënboer